

DONIESIENIA O ZAMKU W PISZU
W CZASACH „WOJNY PRUSKIEJ” Z LAT 1519-1521
(W KORESPONDENCJI KRZYŻACKIEJ)

Marek Radoch

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Historii Starożytnej, Średniowiecznej i Nowożytnej
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Department of Ancient, Medieval, and Modern History
e-mail: marek.radoch@uwm.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-2361-2312>

Streszczenie. Na podstawie szczegółowej analizy źródeł dowiadujemy się, że podczas wojny z lat 1519-1521 zakon krzyżacki stracił kontrolę nad zamkiem piskim od 12 lutego 1520 r. do 23 lipca 1520 r. Przez te ponad pięć miesięcy znalazł się on bowiem pod władaniem wojsk przybyłych z Księstwa Mazowieckiego, na których służbę oddali się też niektórzy miejscowi mieszkańcy. To był czas niespokojny dla zamku piskiego. Stał się on miejscem wypadowym na sąsiednie tereny, w celu ich opanowania (ale niestety bezskutecznego). Strona krzyżacka też wielokrotnie próbowała odzyskać ten strategicznie ważny punkt, jakim był zamek piski. Krzyżakom udało się tego dokonać 23 lipca 1520 r., gdy zaangażowali większe siły (800 pieszych i 200 konnych wraz z artylerią polową). Zadziałała niewątpliwie krzyżacka przewaga liczebna (najprawdopodobniej ponad dwukrotna), jak i zaskoczenie oddziałów mazowieckich.

Słowa kluczowe: zamek w Pisz; „wojna pruska”; zakon krzyżacki

„Wojna pruska” jest początkiem splotu wydarzeń, które w konsekwencji doprowadziły Albrechta Hohenzollerna do: przyjęcia protestantyzmu, przeprowadzenia sekularyzacji zakonu krzyżackiego (przekształcenia Prus Zakonnych w księstwo świeckie, zwane odtąd Prusami Książęcymi) oraz do zawarcia z Polską traktatu w Krakowie, na mocy którego do uznania się lennikiem Polski i złożenia hołdu 10 kwietnia 1525 r. na krakowskim rynku królowi polskiemu Zygmuntovi Staremu jako dziedziczny książę Prus.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Dotychczas badacze bliżej nie zajmowali się tym, co działo się z zamkiem Johannisburg (Pisz) podczas „wojny pruskiej” z lat 1519-1521¹. Kwestię tę może nam ukazać analiza zachowanej korespondencji krzyżackiej, napływającej do kancelarii najwyższych zwierzchników zakonu z zewnątrz².

ZDOBYCIE ZAMKU PISKIEGO PRZEZ WOJSKA MAZOWIECKIE W I FAZIE WOJNY

25 grudnia 1519 r. siły polskie pod dowództwem hetmana koronnego Mikołaja Firleja z Dąbrowicy rozpoczęły działania wojenne wkraczając z Łasina i Bratiana na teren biskupstwa pomezkańskiego. W ciągu tygodnia w rękach polskich znalazła się Pomezania z wyjątkiem Kwidzyna i Prabut (a także sąsiedniego zamku w Przezmarku). Jednocześnie w końcu grudnia 1519 r. wojska polskie z Pomezanii przeszły do Prus Górnych, zajmując Hławę (1 stycznia 1520 r.). W odpowiedzi wojska krzyżackie 1 stycznia 1520 r. opanowały Braniewo. Silniejsze uderzenie sił polskich poszło jednak z terenu województwa chełmińskiego do południowej strefy Prus Górnych. Oblężono Działdowo i Nidzicę. Wojsko dotarło do Wielbarka, Pasymia, Szczytina i Dąbrówna; 6 stycznia posunęło się do Ostródy, która nie chciała się poddać, więc została oblężona. A gdy część wojsk pod dowództwem Firleja poszła na wschód, zajęła wówczas Olsztynek³.

¹ C. HENNENBERGER, *Erklärung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, s. 162-163; G.Ch. PISANSKI, *Collectanea zu einer Beschreibung der Stadt Johannisburg in Preußen*, „Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia” 1902, H. 8 (Jg. 8), s. 59-108; E.J. GUTTZEIT, *Der Kreis Johannisburg. Ein ostpreussisches Heimatbuch*, Würzburg 1964; *Pisz. Z dziejów miasta i powiatu*, red. W. Korycka, Olsztyn 1970, s. 57; M. HAFTKA, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork-Płock 1999, s. 234-237; G. BIAŁUŃSKI, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwa piskie, elckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002; A. DOBROSIELSKA, *Nim powstało miasto*, w: *Pisz. Historia miasta*, red. A.A. Karwowska, t. 1, Pisz 2021, s. 113-117, 144-145.

² Korespondencja krzyżacka przechowywana jest obecnie w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskim Dóbr Kultury w Berlinie-Dahlem [dalej: GStAPK] w XX Dziale Głównym (XX. Hauptabteilung), Ordensbriefarchiv [dalej: OBA]. Informacja o tym zasobie została badaczom udostępniona w postaci rejestów – *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, oprac. E. Joachim, red. W. Hubatsch, cz. 1: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, t. 3: *1511-1525*, Göttingen 1973 [dalej: RHDO]. Również kopiarze zawierały odpisy korespondencji napływającej i wychodzącej, dokumentów, kronik, memoriałów i innych przekazów pisanych, GStAPK, XX. Hauptabteilung, Ordensfolianten [dalej: OF]. Zob. też H. BOOCKMANN, *Die Briefe des Deutschordenshochmeisters*, w: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, wyd. H.D. Heimann, I. Hlaváček, Paderborn 1998, s. 103-112.

³ M. BISKUP, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308-1521)*, Gdańsk 1993, s. 270-271.

Mapa Prus Henryka Zella

W styczniu 1520 r. do działań włączyło się także wojsko mazowieckie (szlacheckie pospolite ruszenie z lennego Księstwa Mazowieckiego), które jednak nie zdołało zdobyć Działdowa i Nidzicy. Toteż siły mazowieckie – po nieudanych obleganiach nadgranicznych zamków Działdowa i Nidzicy w początkach wojny – zbierały się w ciągu stycznia 1520 r. na nadgranicznym terenie Księstwa. Przygotowywały się one powoli do wypadu także na wschodnią, puszczańską część Prus w kierunku zamków Pisz (Johannisburg) i Ełk (Lyck)⁴.

Już 2 stycznia 1520 r. z Pisz prokurator piski Hans von Kolbitz alarmował wielkiego mistrza Albrechta von Brandenburg-Ansbach o możliwości najazdu na jego zamek przez zbierające się oddziały mazowieckie⁵. Z kolei 13 stycznia tenże prokurator piski powiadamiał zwierzchnika zakonu o nieposłuszeństwie wolnych z jego obszaru⁶.

Właśnie w początkach lutego 1520 r. nastąpiła koncentracja sił mazowieckich w rejonie Łomży i Wąsosz. Wskazywało to na zamiar wkroczenia do południowo-wschodniej strefy Prus Zakonnych drogą wiodącą przez puszcę w kierunku na zamek Pisz (Johannisburg) i dalej – na Ryn (Rhein) lub Ełk (Lyck)⁷.

W konsekwencji ziemie południowo-wschodnich Prus stały się obiektem ataku tylko oddziałów mazowieckich, które po koncentracji w północno-wschodniej strefie Księstwa Mazowieckiego (region Łomży) wkroczyły ok. 10 lutego 1520 r. w granice Prus Zakonnych⁸.

Na wieść o nadciągających wojskach w kierunku zamku piskiego, jego okoliczna ludność uciekła, potem zarówno wolni, jak i szlachta chętnie przyłączyli się do najeźdźców⁹. Dlatego przerażony prokurator piski Hans von Kolbitz opuścił w popłochu zamek, chroniąc się na zamku w Szczytnie (Ortelsburg). Do zamku piskiego, położonego na drodze handlowej z Kolna do Giżycka (Lötzen), na skraju wielkich jezior, dotarła jedna z grup mazowieckich (ok. 1000 konnych z kilku działami) pod dowództwem wojewody mazowieckiego Szczęsnego Brzeskiego i jego brata, starosty łomżyńskiego, Pawła Brzeskiego, oraz starosty

⁴ M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli walka Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519-1521, Olsztyn 1991, s. 123-124.

⁵ GStAPK, OBA, nr 22987; RHDO, nr 22987, s. 209.

⁶ GStAPK, OBA, nr 23043; RHDO, nr 23043, s. 212.

⁷ O tej koncentracji wojsk mazowieckich z Ełku 7 II 1520 r. prokurator ełcki informował Adriana von Waiblingen, namiestnika ryńskiego. Zob. GStAPK, OBA, nr 23141; RHDO, nr 23141, s. 217; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli walka Polski, s. 125.

⁸ M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli walka Polski, s. 126.

⁹ M. TOEPPEN, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, tłum. M. Szymańska-Jasińska, Olsztyn 1995, s. 157; G. BIAŁUŃSKI, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy”*, s. 57; A. DOBROSIELSKA, *Nim powstało miasto*, s. 113.

z Wąsoszy. 12 lutego 1520 r. wojska mazowieckie na czele ze starostą łomżyńskim bez oporu zajęły zamek piski (Johannisburg)¹⁰.

Opanowanie miasta i zamku Pisz („oppidum i fortalicium Pyssz”) miało przysporzyć Mazowszanom „wiele łupów”¹¹. Historyk i kartograf Caspar Hennenberger odnotował, że Hans von Kolbitz przez swoją ucieczkę z Pisz¹² „oddał wrogowi działa, proch, uzbrojenie, które było mu [wcześniej] posłane, a także wiele zboża (żyta i jęczmienia)”¹³.

„Natychmiast także ci wrogowie, przyczyniający tam wielu szkód tej ziemi i szczególnie wśród tych samych mieszkańców było tych najwięcej wrogów tego Zakonu, pewnych wolnych i szlachciców, ci chętnie od Zakonu do króla przechodzili pod władzę”¹⁴. Okoliczni chłopci, obawiając się zniszczenia swych wsi, zaczęli staroście Pawłowi Brzeskiemu masowo składać przysięgę, że będą wierni królowi polskiemu Zygmuntovi I¹⁵.

¹⁰ 12 II 1520 r. jako datę zajęcia Pisz odnajdujemy w liście wielkiego mistrza do Fryderyka von Heydecka (z 16 II 1520 r.), GStAPK, OF 46, k. 80-80a. O tym, iż wrogowie są w Pisz i że zawiedli wolni tego obszaru, donosił wielkiemu mistrzowi 12 II 1520 r. z Szestna namiestnik szesteński (GStAPK, OBA, nr 23167; RHDO, nr 23167, s. 219). Również 12 II 1520 r. z Ełku Otto Hayn alarmował Adriana von Waiblingen, namiestnika ryńskiego, o tym, że wojska nieprzyjacielskie pociągnęły na Pisz i że potrzebna jest pomoc dla Ełku (GStAPK, OBA, nr 23168; RHDO, nr 23168, s. 219). Zob też M. BISKUP, „Wojna pruska” czyli walka Polski, s. 126-127.

¹¹ *Acta Tomicianae. Tomus quintus epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum. Et rerum gestarum. Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae*, oprac. S. Górski, Poznań 1855, nr 174, s. 176: „Masovite agunt jam egregie partes suas et nuper ceperunt oppidum et fortalicium Pyssz, arte et natura bene munitum, in quo multum prede acceperunt”.

¹² Inwentarz krzyżacki odnotowuje, że w 1508 r. na stanie zamku piskiego były rusznice (hantbüchsen) – ok. 15 i serpentyny – 3 sztuki. Ponadto znajdował się tam proch, siarka i saletra. Zob. *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Orden*, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921 (reprinty: Wiesbaden 1968 i Sändig 2002), s. 108, 109, 120, 208.

¹³ C. HENNENBERGER, *Erklärung*, s. 162: „Zum ersten mal war es Hern Hansen Colwitz befohlen, er aber floch daruen, lies die Feinde, Pueschsen, Puluer, Harnisch, das ihm geschickt war, vnd viel Getreide an Rocken vnd Gersten nehmen”. To samo pisze J. Freiberg (*Preussische Chronik des Johannes Freiberg*, wyd. F.A. Meckelburg, Königsberg 1848, s. 31: „[...] vnd Johansburg wart vbirgeben, her Hans Colwicz der das Schlos in befell hette floch douon vnd lis das Schlos den feinden mit Buchssen, puluer, harnisch, das im war geschickt, vnd vil getreide von Rocken vnd gerste, ftehen, das Namen die feinde ein vnd taten vil schaden von do”).

¹⁴ C. HENNENBERGER, *Erklärung*, s. 162: „Estheten auch die Feinde von do viel schadens dem Lande, vnd sonderlich ware vnter denselbe die meyste Feinde des Ordens Volck, etzliche Freye vnd Edelleut, die sich willig vom Orde zum Konig gegebe hatten”.

¹⁵ M. BISKUP, „Wojna pruska” czyli walka Polski, s. 126.

Od tej chwili przez dłuższy czas w Pisz pozostawała silna załoga mazowiecka, licząca kilkuset konnych, która co jakiś czas najeżdżała pobliskie zamki, dokonując wokół nich zniszczeń wsi i rabunków¹⁶.

Oddziały mazowieckie z Pisza, natychmiast po zdobyciu miasta, wyprawiły się na północ, w Rejon Wielkich Jezior, do okręgu Orzysza (Arys), paląc niektóre tamtejsze wsie. Zagrożony został też kolejny zamek – w Rynie (Rhein)¹⁷. W efekcie, w ciągu około dwóch tygodni wojska mazowieckie obsadziły Pisz oraz spustoszyły znaczną liczbę wsi w okręgach Rynu, Szestna, Ełku, Stradun i Giżycka, a więc obszar południowo-wschodnich Prus wokół Krainy Wielkich Jezior Mazurskich¹⁸.

Słabością tego głębokiego zagonu Mazowszan, sięgającego ok. 60-70 km w głąb Prus Zakonnych – jak słusznie zauważył Marian Biskup – była rezygnacja z oblegania Ełku, Szestna i Rynu, a to uniemożliwiło trwalsze umacnianie się na opanowanych i w większości zhołdowanych terenach. Zresztą, dowódcom mazowieckim nie zależało na tym, ponieważ czynili jedynie zniszczenia. Najdalej do końca lutego 1520 r. wojska mazowieckie opuściły wschodnią strefę Prus. Pozostała tylko załoga mazowiecka na zamku w Pisz¹⁹.

W marcu tego roku informacja o zamku piskim pojawiła się w związku z wypadem większych sił ze wschodniej części Księstwa Mazowieckiego pod Ełk. Wyprawa ta najeżdżcom nie powiodła się, a poległych wówczas Mazowszan przewieziono do Pisza, aby ich tam pochować²⁰.

¹⁶ A. DOBROSIELSKA, *Nim powstało miasto*, s. 116.

¹⁷ 13 II 1520 r. z Rynu namiestnik ryński apelował do wielkiego mistrza o szybkie dostanie lżejszych dział i hakownic, chociaż obawiał się zdrady wolnych zgromadzonych na zamku. GStAPK, OBA, nr 23177, 23178; RHDO, nr 23177, 23178, s. 219; *Preussische Chronik des Johannes Freiberg*, s. 31; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 126-127.

¹⁸ Znaczna część poddanych zakonu – wolni i chłopci – przeszła bez oporu na stronę Mazowszan, uznając władzę króla polskiego. GStAPK, OBA, nr 23181, 23234, 23235; RHDO, nr 23181, 23234, 23235, s. 220, 223; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 127.

¹⁹ M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 127-128.

²⁰ Ze wschodniej części Księstwa Mazowieckiego w początkach marca nastąpił wypad większej grupy konnych i pieszych pod Ełk, której liczebność strona krzyżacka obliczyła na ponad 1000 koni i tyluż pieszych. Wojska mazowieckie prowadziły też ze sobą jedno wielkie działo. Mazowszanie dotarli 10 marca do brzegu Jeziora Ełckiego i usiłowali sforsować most, prowadzący od wschodniego brzegu do wyspy, gdzie leżał zamek krzyżacki zarządzany przez prokuratora ełckiego (osada wiejska znajdowała się na wschodnim brzegu jeziora). Atak z użyciem większego działa nie powiódł się, gdyż czeladź krzyżacka, wzmocniona grupą zaciężnych, łodziami przepłynęła z wyspy zamkowej do brzegu jeziora i ogniem hakownic rozproszyła oddziały mazowieckie, zabierając także większe działo. GStAPK, OBA, nr 23398a; RHDO, nr 23398a, s. 231; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 129.

Z kolei w połowie kwietnia 1520 r. oddziały mazowieckie z zamku piskiego (ok. 600 konnych)²¹ działające w ścisłym porozumieniu z polskimi rotami w warmińskim Reszlu i Lidzbarku, wyruszyły w Rejon Wielkich Jezior i starły się z wojskami zakonu, zadając im klęskę²².

Równocześnie trwać miały rozpoczęte już częściowo działania wojenne w południowej strefie Prus Zakonnych, od strony województwa płockiego (dalsze obleganie Działdowa), czy wypadły z obszarów Księstwa Mazowieckiego poza zdobyty już wcześniej Pisz. W każdym razie Mazowszanie nie zdobyli wiosną 1520 r. żadnego zamku we wschodniej strefie Prus i najpewniej wycofali się do Księstwa. Wypadły sił mazowieckich z Pisza na północ, w okolice Elku i Rejonu Wielkich Jezior, wpływały jedynie na nastroje wśród wolnych i chłopów krzyżackich, między innymi koło Giżycka (Lötzen). W połowie maja 1520 r. byli oni gotowi poddać się Mazowszanom, budząc tym żywe obawy namiestnika ryńskiego o losy jego okręgu i Węgorzewa (Angerburg). Do zrealizowania tej koncepcji poddania się ludności wschodniej strefy Prus Polsce w tym czasie jednak nie doszło²³.

ODBICIE ZAMKU W PISZU PRZEZ WOJSKA KRZYŻACKIE W II FAZIE WOJNY

W związku z próbami mediacji pokojowych w „wojnie pruskiej” od drugiej połowy lutego 1520 r. w Toruniu przebywali na rozmowach z królem Zygmuntem i jego radcami najpierw posłowie papiescy, następnie poselstwo kilku książąt Rzeszy (rozmowy w ciągu kwietnia 1520 r.) czy misja Węgiei. Ale wszystkie te mediacje kończyły się fiaskiem. Dopiero pod wrażeniem polskich sukcesów wojennych i pod groźbą rebelii stanów Prus Krzyżackich wielki mistrz Albrecht zgodził się na podróż do Torunia w okresie dwutygodniowego rozejmu (od 12 czerwca). Rozmowy Albrechta z Zygmuntem I (od 20 czerwca) doprowadziły przede wszystkim do przedłużenia rozejmu (do 4 lipca). Ale gdy 28 czerwca

²¹ W zamku piskim miało wówczas pozostać 200 pieszych. Zob. list Wawrzyńca Myszkowskiego do biskupa Fabiana Łuzjańskiego (Reszel, 15 kwietnia 1520), Biblioteka Książąt Czartoryskich, Kraków, Korespondencja biskupa i kapituły warmińskiej, rkps 1594, s. 669.

²² Czy istotnie wojska zakonu były tak liczne (1000 jazdy) i poniosły tak wielkie straty (jakoby 300 poległych), jak informowano podkanclerza Tomickiego w Toruniu – jak zauważył M. Biskup – pozostaje rzeczą wątpliwą. *Acta Tomiciana*, nr 210, s. 216; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 172.

²³ List namiestnika ryńskiego do wielkiego mistrza (Ryn, 21 V 1520 r.), GStAPK, OBA, nr 23729; RHDO, nr 23729, s. 249; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 167, 172-173.

dotarła wiadomość o przybyciu do Królewca oddziałów zaciężnych z Danii, Albrecht jeszcze tego samego dnia opuścił Toruń, aby kontynuować wojnę²⁴.

Jeszcze przed upływem rozejmu Polski z zakonem (4 lipca 1520 r.) dochodziło do pojedynczych akcji zbrojnych. Szczególnie oddziały z Księstwa Mazowieckiego nie poinformowano o trwaniu rozejmu. Toteż dokonywały one od 12 czerwca 1520 r. wypadów. 14 czerwca Krzysztof Groeben informował Adriana von Waiblingen, namiestnika ryńskiego, o najeździe mazowieckim na wsie w rejonie Rynu. Realna stawała się wówczas groźba spalenia Mikołajek (Sant Niclas). Przy tym ten zakonny informator donosił na właściciela dóbr Pawłocin²⁵ – Mikołaja Pawłoczyńskiego, którego doliczono do składu zaciężnych na zamku piskim („wy das Pauloczinski im zurechnit gwesset und iczt uff Joannespurck eyn soldener ist”)²⁶. Mazowszanie podeszli znowu pod Elk (oblegając go do 7 lipca), niszcząc okoliczne wsie oraz dokonując wypadu aż pod Węgorzewo²⁷.

W związku z tym, że wojsko mazowieckie z zamku piskiego zapuściło się daleko w głąb Prus, 9 lipca 1520 r. namiestnik ryński Adrian von Waiblingen namawiał wielkiego mistrza Albrechta do błyskawicznego zajęcia zamku:

Waszmość władco łaskawy chciał to dowiedzieć się (usłyszeć): wojsko [załoga Pizsa] rozważało, to tam im konie konieczne (pilne) są i tą jedną pomoc widzieć, a na ten Pisz nie dostarczono i zdobyci [mogą] zostać i stamtąd do zaszkodzenia jednemu obszarowi tych Mazowszan, tam z ludźmi tymi zamek dokona znów zaopatrzenia i to tej załodze (wojsku) od tych koni [zależy] pożytek (korzyść) albo waszmości [gdzie konie nie dotrą]. Waszmość władco łaskawy chciejcie ten zamek w pośpiechu brać (odbierać), kiedy ta załoga (wojsko) poszło naprzód dalej!²⁸.

Jak widać, zaraz po zajęciu zamku piskiego planowano z niego atak na sąsiednie Mazowsze.

²⁴ Zob. bliżej M. BISKUP, *Wojny Polski*, s. 289.

²⁵ Pawłocin – dziś wieś w powiecie piskim.

²⁶ Mikołaja Pawłoczyńskiego spotkały restrykcje ze strony zakonu – konfiskata dóbr Pawłocin. W 1526 r. król Polski Zygmunt Stary wstawiał się za Mikołajem Pawłoczyńskim u księcia Albrechta, proponując przywrócenie dóbr. G. Białuński (*Kolonizacja „Wielkiej Puszczy”*, s. 57) nie natrafił na dalszy ślad owych pertraktacji, a także w późniejszych spisach mieszkańców nie odnalazł Mikołaja. GStAPK, OBA, nr 23817; RHDO, nr 23817, s. 253.

²⁷ M. BISKUP, *Wojny Polski*, s. 290.

²⁸ GStAPK, OBA, nr 23884: „Ewre furst gnadiger wolt das vornemn volck bedencken das do ihnen hengtes notteg ist und ein hulf ersehen uff das Johansburg nicht gestellt und erobert werden und von zuschadung ein ort der Masaw do mit man die schlosz macht wider speisen und das einn volck von hengtes nott ewere. Ewre furst gnadiger wellet schlosz in hetze nemen, wenn das volck vorgeet imer zu!”; RHDO, nr 23884, s. 257.

Adrian von Waiblingen w liście z 9 lipca informował także o potrzebie wypłacenia żołdu knechtom w Ełku, aby oni chcieli dalej pozostawać na swych pozycjach²⁹. Nie wynika jednak z tego listu, że wówczas na krótko udało się stronie zakonnej odbić piski zamek³⁰.

I rzeczywiście listowną zachętę Adriana von Waiblingen, względem wypadu na Pisz i Mazowsze, wielki mistrz Albrecht zaczął realizować w połowie lipca 1520 r., kiedy to polecił zebrać się w Kętrzynie (Rastenburgu) części zaciężnych z Królewca³¹, chłopom sambijskim i wolnym oraz rycerstwu z Natangii. Siły te, liczące ok. 800 pieszych i 200 konnych³², prowadziły też artylerię polową (dwie półszlangi – działa mniejszego kalibru³³) w kierunku zamku piskiego, obsadzonego przez siły mazowieckie. Dotarły one tam nocą 22 lipca. Oddziałom tym przewodzili rotmistrz Burchard Sichau i Antoni von Schlettstadt. Zastały one w Pisz, w karczmach podzamkowych, uśpioną (po uczcie zaprawionej obficie gorzałką) stuosobową załogę polską oraz ok. 300 konnych zaciężnych polskich i czeskich (przybyłych po spaleniu Mrągowa)³⁴, którzy znajdowali się w drodze do Reszla (także zagrożonego akcją wojsk zakonnych³⁵).

²⁹ GStAPK, OBA, nr 23884: „Ouch gnadiger her die knechte dor in Lick und hie do in ir solt und gelt not mag werden lassen? By her herre sy wollen im kein weg lenger bleiben dor”.

³⁰ Nieprawdą jest – jak pisał M. Biskup („*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 250), że „Adrian von Waiblingen alarmował więc do Królewca o pomoc; obawiał się także o losy Pisz, słabo obsadzoną przez załogę zakonną”. A przecież z listu z 9 VII 1520 r. dowiadujemy się o pomocy, jakiej potrzebowała załoga mazowiecka w Pisz (zob. GStAPK, OBA, nr 23884). Natomiast dalej Biskup zanotował, że 22 VII 1520 r. siły zakonne dotarły do Pisz „znowu obsadzonego przez siły mazowieckie” („*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 263). Źródła jednak zaprzeczają, aby – jak pisze A. Dobrosielska (*Nim powstało miasto*, s. 116) trzymając się błędnych ustaleń M. Biskupa, że jakoby „Krzyżakom udało się jakiś czas potem [między 12 II a 22 VII 1520 r. – M.R.] na krótko odbić piski zamek, ale latem był on już znowu w rękach Mazowszan”.

³¹ Ściągnąwszy pieniądze od chłopów i mieszczan oraz zaciągnąwszy pożyczkę od trzech miast Królewca, miał wielki mistrz na opłacenie przybyłych z Danii zaciężnych. Zob. M. BISKUP, *Wojny Polski*, s. 295.

³² B. Gans (*Die Chronik des Balthasar Gans*, w: *Königsberger Chroniken aus der Zeit des Herzogs Albrecht*, wyd. F.A. Meckelburg, Königsberg 1865, s. 330) podaje 1000 uczestników, co brzmi prawdopodobnie. Wśród nich miała być też służba dworska wielkiego mistrza i Infantczycy („mit des Hrn. HM. Hofgesinde vnd den Lieflendern”).

³³ Szlangi należały do dział bezkomorowych. Występowały w kilku rodzajach: jako półszlangi (*halbesschlangen*), kwartirszlangi (*quartirschlangen*) oraz falkonety. Zob. bliżej M. BISKUP, *Wykaz sprzętu artyleryjskiego Zakonu Krzyżackiego w Prusach z około 1523 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1985, nr 1-2 (167-168), s. 98, 99.

³⁴ Zaciężni ci po drodze spalili Mrągowo (Sensburg), a bydło przepędzili do Pisz, gdzie nocowali po uprzedniej pijatyce. *Preussische Chronik des Johannes Freiberg*, s. 100.

³⁵ Władzę nad zamkiem Reszel sprawował Albrecht Luzjański, jako biskupi starosta. Już przed połową lipca 1520 r. plany agresji wobec Warmii były znane biskupowi Fabianowi Luzjańskiemu,

Gdy dowódca Jerzy Talfus spostrzegł wroga atakującego zamek piski, zamiast stawiać opór, w koszuli wraz z innymi umykał skacząc do Pisy. Siły krzyżackie bez trudności rozprawiły się z uśpionymi, a bydło zabrały. Zamek w Piszcu bronił się tak długo, jak długo wystarczyło mu zapasów prochu. W czasie krótkiego oblężenia pękły obie krzyżackie półszlangi³⁶.

który przekazał je hetmanowi Mikołajowi Firlejowi. On też wysłał oddziały konnych z odsieczą, które jednak zostały teraz rozgromione w Piszcu przez ekspedycję wojsk krzyżackich zmierzających na Mazowsze. Oddziały zakonne pod dowództwem Dytrycha von Schliebena z 400 końmi, obok ok. 300 pieszych (wolni i chłopci), zostały istotnie przed 20 VII 1520 r. skoncentrowane w Kętrzynie, zamierzając zapewne uderzyć na Reszel. Do wypadu tego jednak nie doszło, gdyż w Prusach Dolnych pojawiły się znowu oddziały polskiej jazdy; także niektóre posunięcia biskupa Fabiana Łuzjańskiego zmieniły decyzję władz krzyżackich. Postanowiły one dokonać tylko wypadu na Pisz i Mazowsze. Zob. list starosty reszelskiego Albrechta Łuzjańskiego do biskupa Łuzjańskiego (Reszel, 20 VII 1520 r.), Biblioteka Książąt Czartoryskich, Kraków, Korespondencja biskupa i kapituły warmińskiej, rkps 1594, s. 711-712; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 264.

³⁶ Najpełniejszy obraz najazdu podaje *Preussische Chronik des Johannes Freiberg*, s. 100-101: „Suntag dornoch am tage Marie Madalene kamen sie allsamt vor Johansburg des Morgens frue vnd erwurgeten Im Schlaff Ins erste bei 100 behemen vnd polen fur dem Slosse in den krugen, do sie Ins meren teil Innelogen, den die polen mit 300 pferden den Reselern zu hulffe zukommen zu gesagt. Die Reseler ouch sie mit iren schriften bogerten, den sie sorgeten, das der hauffe sie vbirfallen wurde, vnd die polen, In dem Zoge als sie noch Resel zu ziehen willens, ersten, Sensburg pochten, vnd gar ausbranten, ir vihe Johansburg trieben, die nacht vbir von dem sonnobint vff den suntag von wegen des genommen guts vnd beute vol getruncken vnd frolic gewest vnd so in dem sloffe vbirfallen vnd erslagen, iren roub vnd Vihe wider genomen. Als der hauptman mit namen Jorge Talfus der vnsern gewar worden, vnd sich nicht vormuttet widderstant zutun, hat er alles ligen lassen, vnd Im hembd Ins flis hart am Dorf flissende, gesprungen vnd also kommerlich dauon kommen. Das Slos mit dem sturm angegangen do von sie sich harte wereten, so lange das in puluer gebrach, ouch sie vil wundeten von den vnsern bei 7 aber 8 pauern erschossen sie, vnd 4 knechte. Darnach vbirgoben sie das Slos wart irer 60. gefangen die andern alle erslagen, die fenlen so do vbirkommen worden geopfert zu kongsparg vff das Slos in die kirche. [...] den die halben schlangen die sie von Kongsparg mit sich namen zusprungen vor Johansburg”. Podobną relację pod względem treści zanotował też C. HENNENBERGER, *Erklärung*, s. 162-163: „Anno 1520. Montag nach der Apostel theilung schickt der Herr Hoemeister z Fenlein Knecht mit Sichen vnd Anthonio von Schlettstatt Heuptleuten gen Rastenburg, von Samland vnd Natangen wurden auch viel Freyen vnd Bawren dahin geschickt, das ir in alles wurden 100 Pferde, vnd 1000 Fussuolcks, solche brachen auff zu Rastenburg, vberfielen am Sontag, der Mar: Magdalenen tag war, frue, das Johansburg den auch den abent zuuor 300 Polnischer Reisiger dahin komen ware, solten den Resslern zu huelff komen, den sie besorgten sich der hauffe wuerde die Stad vberfalle, so hette solche Pole im Zuge Sensburg geplundert vnd aufgebrant, das viehe gen Johanspurge getrieben, waren der beute fro, vnd bette sich wol bezecht, da erschlugen sie fur dem Schloss ins erste bey einem hundert Behemen vnd Polen, Ihr Heuptman Jorge Talfus, kam im Hemde durchs flies daruen, darnach wurd das Schlos gesturmet, vnd sie sich darinnen auch sehr wereten,

23 lipca 1520 r. zamek piski skapitulował. Straty zakonu miały być nieporównywalnie mniejsze, bo ponoć w walkach zginęło tylko czterech knechtów i siedmiu albo ośmiu chłopów. Po obu stronach byli też ranni. Załoga zamku piskiego dostała się do niewoli (25 szlachciców, 98 knechtów, wśród nich kilku puszkarzy), z tym że miała stawić się z wykupem na 29 września³⁷.

Następnie oddziały krzyżackie wdarły się na północną część Księstwa Mazowieckiego (sąsiadującą z prokuratorią piską), to jest do ziemi łomżyńskiej, docierając jeszcze 23 lipca do miasteczka Kolno (Collen), którego ludność zdołała uciec zabierając bydło; miasteczko zostało zrabowane i spalone. Wojska krzyżackie posunęły się do Wąsosza (Wagenschos), skąd ludność także zdążyła zbiec. I tutaj spalili zabudowania wraz z zapasami żywności. Już w czasie powrotu do Pisza zniszczyli okoliczne dwory i wsie (liczbę ich szacowano na 200). Wyprawa, mająca charakter wybitnie represyjny i łupieżczy, wróciła do Królewca 8 sierpnia 1520 r. ze znaczną zdobyczą, przynosząc opanowanie zamku w Pisz, a tym samym blokowanie drogi dalszym wypadom z Księstwa Mazowieckiego³⁸.

Jednakże po tej wyprawie Mazowszanie nie zaprzestali jeszcze w sierpniu wyruszania na ziemie Prus, w dalszym ciągu zagrażając Piszowi i Elkowi³⁹.

7 Bawren vnd 4 Knecht erschossen, doch gewonnen des Ordens Volck, vnd fiengen ihr 60 die andern wurden alle erschlagen. Die Fenlein opfert inan zu Koenigsparg in der Schloskirchen”.

³⁷ Podawana przez kronikarzy liczba 60 jeńców okazuje się zaniżona. Zob. bliżej *Akt kapitulacji załogi zamku piskiego przed dowódcami Zakonu i wykaz jeńców mazowieckich* (Pisz, 23 VII 1520 r.), GStAPK, OBA, nr 23930; RHDO, nr 23930, s. 259; C. HENNENBERGER, *Erklärung*, s. 163; *Preussische Chronik des Johannes Freiberg*, s. 101. Por. też F. ZERER, „*Wie es sich im krig zu Preussen begeben*”, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 5, Leipzig 1874, s. 336: „Am Montag nach Divisionis apostolorum ist der hohmeister mit zweyhundert reisigen und zwey fenlein knecht zu Konigsparg ausgezogen und sich von den andern flecken gesterckt, und nam auf demselben zug Johanszburg wider ein. Do wurden bey zweyhundert Polen erschlagen und sechzigk gefangen. Uf unser seiten bliben vier tod und vierzehen wundt”.

³⁸ C. HENNENBERGER, *Erklärung*, s. 162-163: „Es zog auch dieser hauff in die Masaw, verbranten Coellen vnd Wagenschos, kamen wider zuruecke, den sie kein grob Geschuetz mit sich hatten”; F. ZERER, „*Wie es sich im krig*”, s. 336: „Uff demselben zug brannten desz hohmeisters volck zwey stetlein Collin und Wagenschosz in der Masau ausz wol mit zweihundert dorffern und kamen am Mitwuch nach Vincula Petri mit guter beut wider heim”; M. BISKUP, „*Wojna pruska*” czyli *walka Polski*, s. 263. B. Gans podaje (*Die Chronik*, s. 330), że ta cała wyprawa (od wyruszenia z Królewca i do powrotu do niego) miała trwać 16 dni. I na tak długo jej uczestnicy mieli być wyposażeni w dobre piwo i na Mazowszu mieli spać na miękkich łózkach („welcher bette”).

³⁹ Biskup Fabian Luzjański przed 27 VIII 1520 r. apelował do Mikołaja Firleja o wzmocnienie załogi lidzbarskiej, jednak hetman tłumaczył się chwilowym brakiem rezerw pod nadal obleganym Braniewem. Jednocześnie jednak planował wzmocnienie sił polskich na środkowej i południowej Warmii oddziałami Mazowszan. Część Mazowszan z województwa płockiego operowała nadal

Późną jesienią doszło już do wykrystalizowania się sytuacji na pograniczu prusko-mazowieckim, ściślej: na pograniczu Prus Zakonnych i Księstwa Mazowieckiego⁴⁰. Jeszcze u schyłku lata 1520 r. tak książęta, jak i stany Księstwa Mazowieckiego zwróciły się do wielkiego mistrza Albrechta z protestem przeciwko lipcowemu wypadowi do ziemi łomżyńskiej i wyrządzeniu tak znacznych strat mieszkańcom wsi i miast (domagały się restytucji szkód). W początkach października wielki mistrz Albrecht odpowiedział pisemnie książętom i stanom mazowieckim, iż był zmuszony do odwetowej akcji na Mazowszu, gdyż dokonywano stamtąd wypadów i zajęto Pisz, który ponownie odzyskał. Zachęcał do pokojowego ułożenia stosunków, w przeciwnym razie groził dalszymi represjami⁴¹.

Pogróżki te nie wywarły początkowo żadnego wpływu. Co więcej, w dniach od 19 do 21 października 1520 r. wojska mazowieckie przebywały znowu na obszarze prokuratorii piskiej i dokonywały tam poważnych zniszczeń, nie szczędząc jego wiejskich mieszkańców, nawet kobiet i dzieci. Działania Mazowszan wywołały panikę i ucieczkę wolnych w rejonie zarówno Pisza, jak i Rynu oraz Ełku, a także apele ich urzędników do wielkiego mistrza Albrechta o pomoc i akcję represyjną wobec Mazowsza. Jednak rozwinięcie szerszej akcji przez Mazowszan już nie nastąpiło do końca wojny⁴².

między Ostródą i ciągle obleganą przez nich Nidzicą. Wojewoda płocki Andrzej Niszczycki wzywany przez Mikołaja Firleja o dostanie pomocy dla zagrożonego Reszla, skierował tam przez Olsztyn swego syna, starostę płockiego Mikołaja Niszczyckiego, ze 150 konnymi. M. BISKUP, *„Wojna pruska” czyli walka Polski*, s. 274.

⁴⁰ W zachodniej strefie Prus Zakonnych, sąsiadujących z województwem płockim, trwały jeszcze w końcu października tegoż roku wypadły drobniejszych grup polskich do rejonu Ostródy, chociaż najwyraźniej oddziały z ziemi płockiej nie kontynuowały już oblegania Nidzicy. W strefie wschodniej natomiast sytuacja zaczęła się kształtować odmiennie, na skutek obaw stanów Księstwa Mazowieckiego o bezpieczeństwo ich posiadłości ziemskich zagrożonych kolejnymi wypadami z Prus Zakonnych; M. BISKUP, *„Wojna pruska” czyli walka Polski*, s. 373.

⁴¹ Zob. list wielkiego mistrza Albrechta do książąt mazowieckich (Królewiec, 1 X 1520 r.), a także list Albrechta do stanów Księstwa Mazowieckiego (Królewiec, 2 X 1520 r.), GStAPK, OBA, nr 24695; RHDO, nr 24695, s. 299; M. BISKUP, *„Wojna pruska” czyli walka Polski*, s. 373.

⁴² Zob. listy: Adriana von Waiblingen do wielkiego mistrza (Ryn, 22 X 1520 r.), Wolfa von der Grun do wielkiego mistrza (Pisz, 22 X 1520 r.) oraz Wolfa von der Grun do Szymona (Simona) von Drahe (Pisz, 1 XI 1520 r.), GStAPK, OBA, nr 24269, 24270, 24305; RHDO, nr 24269, 24270, 24305, s. 276, 278; M. BISKUP, *„Wojna pruska” czyli walka Polski*, s. 373.

*

Na podstawie szczegółowej analizy źródeł (korespondencji krzyżackiej i nie tylko) dowiadujemy się, że podczas „wojny pruskiej” z lat 1519-1521 zakon stracił kontrolę nad zamkiem piskim od 12 lutego do 23 lipca 1520 r. Przez te ponad pięć miesięcy znalazł się on bowiem pod władaniem wojsk przybyłych z Księstwa Mazowieckiego (Mazowszan, zaciężnych polskich i czeskich), na których służbę oddali się też niektórzy miejscowi mieszkańcy. To był czas (w okresie tego polskiego władania) niespokojny dla zamku piskiego, ponieważ stał się on miejscem wypadowym na sąsiednie tereny (przede wszystkim w kierunku Rynu i Ełku), w celu ich opanowania (ale niestety bezskutecznego). Strona krzyżacka też wielokrotnie próbowała odzyskać ten strategicznie ważny punkt, jakim był zamek piski. Krzyżakom udało się tego dokonać 23 lipca 1520 r., gdy zaangażowali większe siły (800 pieszych i 200 konnych wraz z artylerią polową). Zadziałała niewątpliwie krzyżacka przewaga liczebna (najprawdopodobniej ponad dwukrotna), jak i zaskoczenie – niespodziewający się ataku obrońcy, akurat zgromadzeni w większej liczbie (po ostatnim sukcesie w Mrągowie stracili czujność), ale pod wpływem alkoholu stali się w dużej części niezdolni do obrony.

Aneks źródłowy

1

Pisz, 23 lipca 1520 r.

Akt kapitulacji załogi zamku piskiego przed dowódcami zakonu i wykaz jeńców

Or.: GStAPK, XX. Hauptabteilung, OBA, nr 23930.

Reg.: RHDO, nr 23930, s. 259.

Na zewnętrznych stronach pisma (gdzie zwykle adres w przypadku listów):

Vorschreifung der gefangnen uff Johannysborgk⁴³.

Was fur gefengenn zcu Johannisburgk⁴⁴ briflich sache mog.

⁴³ Pisz.

⁴⁴ Pisz.

Wissentlich bey alle um unnd iczlichenn geistlichen oder wertlichen irerseits das wurdin: houbptmen Jacob Koszenoffsky⁴⁵, Matz Schwideroffsky⁴⁶, Paul Postoffsky⁴⁷, Jahn Pantkoffsky⁴⁸, Stenczel Goschymynzky⁴⁹, Jhan Proschoffsky⁵⁰, Stenzel Rapatta⁵¹, Jhan Podalle⁵², Lucass Krewss⁵³, Niclas Sogkeloffsky⁵⁴, Jhan Wolszky⁵⁵, Thomas Sbodgura⁵⁶, Niclus von Krogkaw⁵⁷, Stenzel von Rattber⁵⁸, Niclas von Kasemyr⁵⁹, Cristoff Strachotzky⁶⁰, Jhan Sanditz⁶¹, Merten Wissamyrssky⁶², Jhan Schweschoffsky⁶³, Jhan Schillka⁶⁴, Peter Rebenitzky⁶⁵, Merten Lyszke von der Lumbse⁶⁶ und Felix Boschigorzky⁶⁷. Sampt unnseren knechten, die mich immer vorhinen verzceychent, so im den wurdigen gesteengen. Erbarn und

-
- ⁴⁵ Jakub Korzeniowski – dowódca. Pochodził ze wsi Korzeniów na Mazowszu. W końcu XIX wieku Korzeniów stanowił cztery przyległe wsie: Korzeniów-Osmolicki, Korzeniów-Sarnecki, Korzeniów-Poparafiałny, Korzeniów Szlachecki, w powiecie garwolińskim, gminie Ułęż, parafii Żabianka. Dziś Korzeniów to wieś w gminie Ułęż, ale w powiecie ryckim, województwo lubelskie.
- ⁴⁶ Maciej Świderowski – pochodził zapewne ze wsi Świdrów (dziś gmina Dobra, powiat miński).
- ⁴⁷ Paweł Postowski (?).
- ⁴⁸ Jan Pątkowski – być może pochodził ze wsi Patków, dziś powiat zwoleński.
- ⁴⁹ Stanisław Gorzyński (?).
- ⁵⁰ Jan Proszowski – zapewne pochodził ze wsi Proszew, w powiecie węgrowskim.
- ⁵¹ Stanisław Rapata – pochodził z osady Rapaty, która dziś już nie istnieje, położonej ok. 11 km od Starego Miasta Warszawy.
- ⁵² Jan Podale (Podole?) von Kunniz – pochodził ze wsi Kunice w powiecie opoczyńskim albo legnickim.
- ⁵³ Łukasz Kreuss (?).
- ⁵⁴ Mikołaj Sokołowski pochodził z Radwanic w powiecie wrocławskim.
- ⁵⁵ Jan Wolski z Sandomierza.
- ⁵⁶ Tomasz Spodgóra (?).
- ⁵⁷ Mikołaj von Krogkaw (Krokowski) – pochodził z miejscowości Krokowa (dobra rycerskie), dziś powiat pucki.
- ⁵⁸ Stanisław von Rattber – zapewne pochodził ze wsi Racibory, dawniej położona w ziemi wiskiej, dziś w powiecie grajewskim (województwo podlaskie).
- ⁵⁹ Mikołaj von Kasemir – pochodził z Kazimierza – dziś powiat pucki.
- ⁶⁰ Krzysztof Strachocki – zapewne pochodził ze wsi Strachocice, dziś powiat turecki, województwo wielkopolskie.
- ⁶¹ Jan Sandecz – zapewne wywodził się z dzisiejszego Starego Sącza.
- ⁶² Marcin Wyszomirski – jego ród wywodził się ze wsi Wyszomierz Wielki, dziś powiat zambrowski, województwo podlaskie.
- ⁶³ Jan Świeszowski – zapewne pochodził ze wsi Świeszewo w powiecie pułtuskim, województwo mazowieckie.
- ⁶⁴ Jan Szelka (?).
- ⁶⁵ Piotr Rebędzki – pochodził ze wsi Rabędy, w powiecie ostrowskim, w województwie mazowieckim.
- ⁶⁶ Marcin Lyszke z Łomży.
- ⁶⁷ Feliks Borzygórski – zapewne pochodził ze wsi Górki Borze, dziś powiat węgrowski, województwo mazowieckie.

vestenn eherenn Herman Hasenkamp, voyt von Pauzke⁶⁸, herren Dieterich von Slywen⁶⁹ vnnd Moritz Knebell⁷⁰ als ann Staadt des hochwurdigsten, durchluuchstenn, hochgeborenn fursten unnd herren des hohmeisters etc. Das schloss unnd gehoert Johansburg⁷¹, sampt allen unnd iczlicher zubehoer mag, was zcu den dem schloss unnd gehoert, gehort nichts must geschlissen [haben uff gebe im] allein. Unnser hub was uff vnsern beerbhub siene ir habenn sy unns guttwillig folgen, lassen unnd unns das inn unnser enthaldung zcu geleytten zcugesagt. Gelobenn derneben wier sampt bomolen unsern knechten gemeltenn unnsrem gnedigisch herren dem hohmeistern den ritterliche bestreb mag, wann unns hern furstlich gnad lassen fordern. Seine furste gnade dengestellenn unnd unns derbestrickung entledigen des zcu nicht vorherheit habett. Noch Jacob Koszenoffsky⁷² und gebrachung wollenn das die andern iere sigel nicht was gehabt unnd under iener bethe willenn. Ihrern eigenn angeborn pytt schier fur nutcz unnd sy all herren den uff wissentlich lassen denckenn. Geschchenn uffen schloss Johansburg am montag nach Marie Magdalene im funffzcehnhundertsten und zweytzigisten Jar⁷³. Item obinng zceigte edel unnd unedel haben gelabt sich uff Michaelas⁷⁴ zcugestellen lawth der bestrickunct.

Dodatek 1. Wykaz jeńców

Vormerckt die bestrecten. So zcu Johanesburg⁷⁵ vonn schloss betedingt sein. Erstlich dy Edellewth⁷⁶:

Jacob Koszenoffsky⁷⁷,
Matz Schwideroffsky⁷⁸,
Paul Postoffsky⁷⁹,
Jahn Pantkoffsky⁸⁰,
Stenczel Goschymynzky⁸¹,

⁶⁸ Herman Hasenkampf – wójt w Bowsku (dziś miasto Bauska w południowej części Semigalii na Łotwie). Bowsk po raz pierwszy wspominany jest w 1443 r. Jego historia wiąże się nierozdzielnie z dziejami inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego. W latach 1443-1456 zakon wybudował w widłach rzek Niemienek i Musza (które łącząc się tworzą Lelupę) zamek Bauskenberg. Była to największa twierdza w całym regionie.

⁶⁹ Dytrych von Schlieben – dowódca, jeden z zamożnych szlachciców pruskich.

⁷⁰ Moryc Knebel – dowódca zaciężnych krzyżackich.

⁷¹ Pisz.

⁷² Jakub Korzeniowski.

⁷³ Na zamku w Pisz w poniedziałek po dniu św. Marii Magdaleny (23 lipca) 1520 r.

⁷⁴ Dzień św. Michała – 29 września.

⁷⁵ Pisz.

⁷⁶ Szlachcice.

⁷⁷ Jakub Korzeniowski.

⁷⁸ Maciej Świderowski.

⁷⁹ Paweł Postowski.

⁸⁰ Jan Pątkowski.

⁸¹ Stanisław Gorzyński.

Jhan Proschoffsky⁸²,
 Stenzel Rapatta⁸³,
 Jhan Podalle von Kunniz⁸⁴,
 Niclas Sogkeloffsky vonn Radvanice⁸⁵,
 Jhan Wolszky vonn Sadorir⁸⁶,
 Thomas Sbodgura⁸⁷,
 Nicolas von Krogkaw⁸⁸,
 Stenzel vonn Rattber⁸⁹,
 Nicolas von Kaszemyr⁹⁰,
 Cristoff Strachotzky⁹¹,
 Jhan Senditz⁹²,
 Merten Wissamyrssky⁹³,
 Jhan Schweschoffsky⁹⁴,
 Jhan Schelka⁹⁵,
 Peter Rebentzky⁹⁶,
 Albrecht vonn Krogkaw⁹⁷,
 Felix Boschigorzky⁹⁸.
 Luckas Greys⁹⁹,
 Merten Lysszke von der Lumsze¹⁰⁰,
 Peter Rybinzky¹⁰¹.

⁸² Jan Proszowski.

⁸³ Stanisław Rapata.

⁸⁴ Jan Podale (Podole?) von Kunniz (z Kunic).

⁸⁵ Mikołaj Sokołowski z Radwanic w powiecie wrocławskim.

⁸⁶ Jan Wolski z Sandomierza.

⁸⁷ Tomasz Spodgóra.

⁸⁸ Mikołaj von Krogkaw (Krokowski z Krokowej).

⁸⁹ Stanisław von Rattber (z Racibor).

⁹⁰ Mikołaj von Kazemir (z Kazimierza).

⁹¹ Krzysztof Strachocki.

⁹² Jan Sandecz.

⁹³ Marcin Wyszomirski.

⁹⁴ Jan Świeszowski.

⁹⁵ Jan Szelka.

⁹⁶ Piotr Rebędzki.

⁹⁷ Albrecht von Krogkaw (Krokowski) – z Krokowej, powiat pucki.

⁹⁸ Feliks Borzygórski.

⁹⁹ Łukasz Kreuss.

¹⁰⁰ Marcin Liszke z Łomży.

¹⁰¹ Piotr Rybiński – zapewne pochodził ze wsi Rybiny koło Radziejowa na Kujawach.

Knechte¹⁰²:
Wenzel Boehm von Lynperg¹⁰³,
Endres von der Lumsze¹⁰⁴,
Michel Schlesier Buchsemeister¹⁰⁵,
Stenzel von der Luwinburg¹⁰⁶,
Felix von Vischagrada¹⁰⁷,
Stenzel Sbantkoff¹⁰⁸,
Steffen von der Lumsze¹⁰⁹,
Elias und sein bruder von Szlundschen¹¹⁰,
Jacob Sdrseffne¹¹¹,
Vlasy vonn Bitine¹¹²,
Merten von Leberschin¹¹³,
Peter vonn Weischlitz¹¹⁴,
Matz von der Luwinburg¹¹⁵,
Merten von Lublyn¹¹⁶,
Alberth von Kamitz¹¹⁷,
Niclaws von Krogkaw¹¹⁸,
Stenzel das Buchseschutzen Knecht¹¹⁹,
Jhan Buchsensschutz¹²⁰,
Martschin von Krogkaw¹²¹,

¹⁰² Knechci.

¹⁰³ Václav (Wacław) Czech z zamku Lemberk (północna część Czech).

¹⁰⁴ Andrzej z Łomży.

¹⁰⁵ Michał Ślęzak, puszkarz.

¹⁰⁶ Stanisław z Lwówka Śląskiego.

¹⁰⁷ Feliks z Wyszogrodu nad Wisłą, powiat płocki.

¹⁰⁸ Stanisław z Bądkowa – dziś powiat grójecki, województwo mazowieckie.

¹⁰⁹ Stefan z Łomży.

¹¹⁰ Elias i jego brat ze Słaczyn – dawniej wieś Słaczyno, dziś Słomczyn w powiecie grójeckim, województwo mazowieckie.

¹¹¹ Jakub z Dręszewa – dawniej Dręszewo, dziś Dręszew w powiecie wołomińskim, województwo mazowieckie.

¹¹² Włas z Bytnia – może ze wsi Bytyń w powiecie szamotulskim.

¹¹³ Marcin z Krásnej Lípy w Czechach.

¹¹⁴ Piotr z Weischlitz w Saksonii.

¹¹⁵ Maciej z Lwówka Śląskiego.

¹¹⁶ Marcin z Lublina.

¹¹⁷ Albert z Kamienicy na Śląsku.

¹¹⁸ Mikołaj z Krokowej.

¹¹⁹ Stanisław – puszkarz, knecht.

¹²⁰ Jan – puszkarz.

¹²¹ Marcin z Krokowej.

Merten von Wolszlaw¹²²,
 Stentzel von Tschechenaw¹²³,
 Albrecht von Krogkaw¹²⁴,
 Jacob von Sterszaw¹²⁵,
 Jacob von Gartschin¹²⁶,
 Matz vonn Weszentyenn¹²⁷,
 Lorentz von Tschechenaw¹²⁸,
 Vernch von Wieterszenn¹²⁹,
 Jhan von Kurmusza¹³⁰,
 Peter von der Lumse¹³¹,
 Paul vonn Tschechenaw¹³²,
 Stentzel von der Lumbsze¹³³,
 Lanbhert vonn der Lumsze¹³⁴.
 Jhan Luba¹³⁵,
 Matz Tyrszoffsky¹³⁶,
 Jacob vonn Kolln¹³⁷,
 Niclus Osserotzky¹³⁸,
 Jacob vonn der Lumsze¹³⁹,
 Matz Kamynzky¹⁴⁰,
 Stentzel von der Lumsze¹⁴¹,

¹²² Marcin z Wrocławia.

¹²³ Stanisław z Ciechanowa na Mazowszu.

¹²⁴ Albrecht z Krokowej.

¹²⁵ Jakub ze Starczewa w powiecie płońskim na Mazowszu.

¹²⁶ Jakub z Garczyna – dziś Garczyn Duży w powiecie mińskim.

¹²⁷ Maciej z Wierzchucina. Wierzchucino położone jest koło Krokowej, w powiecie puckim.

¹²⁸ Wawrzyniec z Ciechanowa.

¹²⁹ Wernch (Werner) z Wieterszenn – może pochodził z Wietzen z Dolnej Saksonii.

¹³⁰ Jan z Kurmus – dawniej Kurmusy nad Narwią; dziś Kiermusy koło Tykocina, województwo podlaskie.

¹³¹ Piotr z Łomży.

¹³² Paweł z Ciechanowa.

¹³³ Stanisław z Łomży.

¹³⁴ Lambert z Łomży.

¹³⁵ Jan Luba (Łuba?) – może pochodził ze wsi kociewskiej Łuby, w powiecie starogardzkim.

¹³⁶ Maciej Tyrszowski (?).

¹³⁷ Jakub z Kolna na Mazowszu. Kolno to dziś miasto w województwie podlaskim.

¹³⁸ Mikołaj Oserodzki – zapewne był ze wsi Oseredek, dziś położonej w powiecie tomaszowskim, województwo lubelskie.

¹³⁹ Jakub z Łomży.

¹⁴⁰ Maciej Kamiński (?).

¹⁴¹ Stanisław z Łomży.

Michel von der Lumsze¹⁴²,
Marigk Kermer¹⁴³,
Staszko vonn Branszk¹⁴⁴,
Augsten von Felyn¹⁴⁵,
Endres von Vischograda¹⁴⁶,
Endres von Kogotschina¹⁴⁷,
Simen vonn Veschetina¹⁴⁸.

Item noch LI knecht¹⁴⁹ sein das obends neben irren herren bestrickt und mit nehmen nicht gezceychent.

Dodatek 2. Informacja o uwolnionych 27 jeńcach krzyżackich, a także o tym, kto na kogo ma być wymieniony

Item das sint die gefangnen, so meisters herren der gesondester ledig XXVII:
Stenczel Strachotzky¹⁵⁰ – Bucholtz¹⁵¹
Henrick Calinowsky¹⁵² – Otto von Schwerz¹⁵³
Romanowssky¹⁵⁴ – Schenck¹⁵⁵
Baltasar Tausentschack¹⁵⁶ – Johan Zweyfel¹⁵⁷.

¹⁴² Michał z Łomży.

¹⁴³ Marek Kermer (?).

¹⁴⁴ Staszko (Stanisław) z Brańska – dziś miasto w powiecie bielskim, województwo podlaskie.

¹⁴⁵ Augustyn z Felina. Felin to dawny folwark; dziś dzielnica Lublina.

¹⁴⁶ Andrzej z Wyszogrodu nad Wisłą, powiat płocki.

¹⁴⁷ Andrzej z Kokorzyna. Kokorzyn to dziś wieś w powiecie kościańskim, w województwie wielkopolskim.

¹⁴⁸ Szymon z Wyszecina – ze wsi kaszubskiej Wyszecino w powiecie wejherowskim.

¹⁴⁹ I jeszcze 51 knechtów, którzy nie zostali wymienieni z imienia i nazwiska.

¹⁵⁰ Stanisław Strachocki – zapewne był spokrewniony ze wspomnianym Krzysztof Strachockim i obaj pochodzili ze wsi Strachocice, dziś powiat turecki, województwo wielkopolskie.

¹⁵¹ Bucholtz – na służbie krzyżackiej.

¹⁵² Henryk Kalinowski – pochodził ze wsi Kalinowo, zapewne położonej nad Narwią w powiecie łomżyńskim.

¹⁵³ Otto von Schwerz – na służbie krzyżackiej, zapewne pochodził z Saksonii.

¹⁵⁴ Romanowski – pochodził ze wsi Romanowo, położonej w powiecie makowskim albo ciechanowskim.

¹⁵⁵ Schenck – na służbie krzyżackiej.

¹⁵⁶ Baltazar Tausentschack – zapewne zaciężny na służbie polskiej, pochodził z dzisiejszego terytorium Czech albo Austrii.

¹⁵⁷ Johann Zweyfel – na służbie krzyżackiej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Rękopiśmienne

Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego, Kraków, Korespondencja biskupa i kapituły warmińskiej, rkps 1594, s. 669, 711-712.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv, nr 22987, 23043, 23141, 23167, 23168, 23177, 23178, 23181, 23234, 23235, 23398a, 23729, 23817, 23884, 23930, 24269, 24270, 24305, 24695; Ordensfolianten 46, k. 80-80a.

Drukowane

Acta Tomicianae. Tomus quintus epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum. Et rerum gestarum. Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae, oprac. S. Górski, Poznań 1855.

Die Chronik des Balthasar Gans, w: *Königsberger Chroniken aus der Zeit des Herzogs Albrecht*, wyd. F.A. Meckelburg, Königsberg 1865.

Das grosse Ämterbuch des Deutschen Orden, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921 (reprinty: Wiesbaden 1968 i Sändig 2002).

HENNENBERGER C., *Erklärung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595.

Preussische Chronik des Johannes Freiberg, wyd. F.A. Meckelburg, Königsberg 1848.

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525, oprac. E. Joachim, red. W. Hubatsch, cz. 1: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, t. 3: *1511-1525*, Göttingen 1973.

ZERER F., „*Wie es sich im krieg zu Preussen begeben*”, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 5, Leipzig 1874.

OPRACOWANIA

BIAŁUŃSKI G., *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwa piskie, elckie, straduńskie, zolkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002.

BISKUP M., „*Wojna pruska*” czyli walka Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519-1521, Olsztyn 1991.

BISKUP M., *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308-1521)*, Gdańsk 1993.

BISKUP M., *Wykaz sprzętu artyleryjskiego Zakonu Krzyżackiego w Prusach z około 1523 roku*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1985, nr 1-2 (167-168), s. 97-103.

BOOCKMANN H., *Die Briefe des Deutschordenshochmeisters*, w: *Kommunikationspraxis und Korrespondenzwesen im Mittelalter und in der Renaissance*, red. H.D. Heimann, I. Hlaváček, Paderborn 1998, s. 103-112.

DOBROSIELSKA A., *Nim powstało miasto*, w: *Pisz. Historia miasta*, red. A.A. Karwowska, t. 1, Pisz 2021.

GUTTZEIT E.J., *Der Kreis Johannisburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, Würzburg 1964.

HAFTKA M., *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork–Płock 1999.

JÄHNIG B., *Wykaz urzędów. Dostojnicy zakonu krzyżackiego w Prusach*, tłum. Z.H. Nowak, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z.H. Nowak (przy współpracy R. Czai), Toruń 2000, s. 95-127.

PISANSKI G.Ch., *Collectanea zu einer Beschreibung der Stadt Johannisburg in Preußen*, „Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia” 1902, H. 8 (Jg. 8), s. 59-108.

Pisz. Z dziejów miasta i powiatu, red. W. Korycka, Olsztyn 1970.

TOEPPEN M., *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, tłum. M. Szymańska-Jasińska, oprac. G. Jasiński, Olsztyn 1995.

REPORTS ABOUT PISZ CASTLE DURING THE “PRUSSIAN WAR” OF 1519-1521 (IN TEUTONIC CORRESPONDENCE)

Abstract. Based on a detailed analysis of sources, we learn that during the war of 1519-1521, the Teutonic Order lost control of Pisz Castle from February 12, 1520 and continuously until July 23, 1520. For over five months, it was under the rule of troops arriving from the Duchy of Mazovia, in whose service some of the local residents also volunteered. This was a turbulent time for Pisz Castle. It became a base for attacks on neighboring areas, in order to take control of them (but unfortunately without success). The Teutonic Knights also repeatedly tried to regain this strategically important point, which was Pisz Castle. They only managed to do so on July 23, 1520, when they engaged larger forces (800 infantry and 200 cavalry, together with field artillery). The Teutonic Knights' numerical superiority (most likely more than twice) and the surprise undoubtedly played a role.

Keywords: Pisz Castle; “prussian war”; the Teutonic Knights